

International
**SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL**

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:35
sssjournal.com

pp.2512-2519
ISSN:2587-1587

2019
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 25/03/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 24/05/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 24.05.2019

SULTAN HÜSEYİN BAYKARA DÖNEMİ KÜLTÜR TARİHİ ve Ali ŞİR NEVAYİ’NİN KATKILARI¹

CULTURAL HISTORY OF SULTAN HÜSEYİN BAYKARA PERIOD AND THE CONTRIBUTIONS OF Ali ŞİR NEVAYİ

Arazgül REJEPOVA

Yıldırım Beyazıt üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara/TÜRKİYE

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1482>

Reference : Rejepova, A. (2019). “Sultan Hüseyin Baykara Dönemi Kültür Tarihi ve Ali Şir Nevayî’nin Katkıları”, *International Social Sciences Studies Journal*, 5(35):2512-2519

ÖZ

Emir Timur tarafından kurulan Timurlu hanedanı Hüseyin Baykara’nın vefatı üzerine Orta Asya’daki siyasi varlığı sona erdi. Fakat kuruluşundan sona ermesine kadar süreçte siyasi gelişim sürekli gerilemesine rağmen, sosyal ve kültürel gelişim yükseliş gösterdi. Bu yükseliş, kuruluşundan son güne kadar Timur ve Mirzaları bu topraklarda faaliyet gösteren eli ve dili hünerli herkese çok değer verdi ve hünerlerinin sergilemeleri için imkân sağlaması sonucu elde edildi. Timurlular hükümdarlığı döneminde adından söz ettiren kültürel üstünlük Uluğ Bey döneminde Semerkant’ta, Hüseyin Baykara Döneminde ise Herat’ta hat safhaya ulaştı. Bu makalede bahsedilecek olan Hüseyin Baykara ve onun dönemindeki kültür tarihi tasavvuf ilimleri ile birlikte, özellikle edebiyat müzik ve minyatür sanatlarında tarihe adını yazdıran gelişmeler ortaya koydu. Kendisi de “Hüseyin Baykara Divanı” atlı eseri ile iz bırakan Sultan Hüseyin Baykara bu dönemin önde gelen sanat uzmanlarına da hamilik etti. Bu önemli sosyal ve kültürel gelişimde onun yakın arkadaşı Ali Şir Nevayî’da her zaman yanında olarak elinden gelen desteği esirgemedi. Sultan Hüseyin Baykara ona verdiği itibar sonrası bu saltanatın kültür tarihine damgasını vurma imkânı elde eden Ali Şir Nevayî yakın arkadaşı Hüseyin Baykara’nın insanlık yönlerini değerlendirerek eserlerinin birçoğunda ondan övgü ile bahsetmektedir.

Anahtar kelimeler: Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevayî, Kültür Tarihi

ABSTRACT

Political existence of the Timurlu dynasty established by Emir Timur came to an end with the death of Hüseyin Baykara. However, although the political development declined continuously within the period between establishment and collapse, social and cultural development rose continuously. During this rise, Timur and his mirzas greatly valued everyone who were skillful craftsmen or speechmakers and they were provided with possibilities to show their skills. The cultural superiority made a topic within the reign of Timurlu dynasty, reached its summit in Samarkand during the reign of Uluğ Bey and in Herat during the of Hüseyin Baykara. Developments, which put their stamps on history took place particularly in literature, music and miniature, together with the developments in Islamic mysticism were seen in the period of Hüseyin Baykara, who will be mentioned in this article. Sultan Hüseyin Baykara, who had left his mark with his work “Collection of Poetry by Hüseyin Baykara” sponsored the art experts of the period. His close friend Ali Şir Nevayî was always with him and did not refrain to support with his best in this significant social and cultural development. Ali Şir Nevayî was able to put his stamp in the cultural history during this reign thanks to the recognition provided by Sultan Hüseyin Baykara, mentions the human aspects of Hüseyin Baykara and appraises him in his several works.

Keywords: Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevayî, History of Culture.

¹ Arazgül Rejepova, “Timurların Sosyal ve Kültür Tarihi, (Sultan Hüseyin Baykara Dönemi)”, Yüksek lisans Tezinden Üretilmiş Makaledir.

1. GİRİŞ

Sultan Hüseyin Baykara Timurlu hanedanının Orta Asya'daki son hükümdarıdır. O hanedanın Mavraünnehir ve Horasan olarak ikiye ayrılan topraklarının Horasan bölgesinde hüküm sürmüştür. Bu dönemde Maveraünnehir'in özellikle de Emir Timur ve Uluğ Bey zamanında kültürel açıdan adından söz ettiren Semerkant taht kavgaları nedeniyle tamamen çökmeye yüz vurduğu dönemlerdir. Fakat Horasan özellikle de Herat, Sultan Hüseyin Baykara döneminde de zayıflamaya doğru ilerleyen siyasî gelişmelerin aksine kültürel açıdan büyük üstünlük sağladığı dönemler olarak bilinir. Bunun da önemli nedenleri, öncelikle Hüseyin Baykara'nın âlim ve ulamalara değer vermesi, hünerli herkese sahip çıkıp hamilik yapması sonucunda gelişmiştir. Fakat bu önemli gelişmede onun çocukluk arkadaşı Ali Şir Nevayî'nin da katkısı göz arda edilemez. Sultan Hüseyin Baykara'nın isteği ve desteği ile sarayda önemli devlet vazifelerine sahip olan Ali Şir Nevayî ilime ve sanata merak saran gençlere destek vererek onların kendi alanında önemli yere gelmelerini sağlamıştır.

Sultan Hüseyin Baykara ile Ali Şir Nevayî'nin ilk karşılaştığı yer Sultan Ebu'l Kasım Herkes'ün sarayı olmuştur. Nevayî'nin babası Kıçkine Bahadır, önceden de Timurlu sarayında önemli görevlerde çalışması ile birlikte o dönemin hükümdarı Şahruh'un ölümünün ardından sıkıntıya giren taht kavgaları nedeniyle Irak'a gitmiştir. Fakat Sultan Ebu'l Kasım Babür'ün Horasan tahtına oturması sebebiyle, oğlu Ali Şir ile birlikte tekrar Herat'a dönerek Ebu-l Kasım'ın hizmetine girmiştir. Ebu'l Kasım onu Sebzevar emiri olarak görevlendirdi. Fakat buna rağmen Ali Şir, Herat'ta kalarak eğitime devam etti. Bu dönemde Hüseyin Baykara, Ebu-l Kasım'ın himayesi altındaydı. Sultan'ın bu iki çocuğunun eğitimi ile yakından ilgilendiği için bunlar, küçük yaştan itibaren hem çok iyi arkadaş olmuş ve hem de ilk şiir yazma deneyimlerine bu dönemlerde başlamışlardır.²

Bu dönemlerde saray çocukları Fars müderrisler tarafından eğitilir ve onlara eğitim verilir. Bu yüzden Ali Şir Nevayî ve Hüseyin Baykara çok küçük yaştan itibaren Fars diline ve kültürüne adapte olmuşlardı. Hatta Nevayî, ilk şiirlerini Farsça yazmaya başlamıştır. Aslında aile geleneğinde de eğitim dili Farsça olduğu için Ali Şir Nevayî'nin 4-5 yaşlarında meşhur Fars şairi Kasım Enveri'nin şiirlerinde bazı satırları ezbere bildiği ve her zaman büyüklerin yanında söyleyerek onların hayranlıklarını kazanmış olması dolayısıyla da meşhurdur. Onun şiire ve edebiyata olan ilgisi ve sevgisini bu yaşlardan itibaren ortaya çıkmıştır.³

Ali Şir Nevayî'nin babası Kıçkine Bey, ölünce de Ebu-l Kasım kendi desteğini Ali Şir Nevayî'nin üstünden çekmemiştir. Ona sarayda eğitime aralıksız devam ettirmesine imkân sağlamıştır. Hatta 1457'de Meşhed'e gittiğinde de Hüseyin Baykara ile Ali Şir Nevayî'yi yanına almıştı. Fakat Ebu-l Kasım, Meşhed'de ölünce Hüseyin Baykara, Merv'e gitmiş Ali Şir ise Meşhed'de İmam Rıza medresesinde eğitime devam etmiştir. Ebu-l Kasım'ın ölümü ile desteksiz kalan Ali Şir Nevayî, Timurlu emirlerinden Seyyid Hasan Erdeşir'den ilgi ve yardım görmüş ve buranın önde gelen İslam âlimleri Kemal Türbetî ile Derviş Mansûr'dan dersler almıştır. Fakat 1464 te Meşhet'den Herat'a dönen Ali Şir Nevayî, Ebu-l Kasım'dan sonra tahta geçen Ebu Sait tarafından pek ilgi görmemesi nedeniyle Semerkant'a gitmiştir Onun burada, eğitime Hace Celaledin Fazullah Ebu-l Leys'in medresesinde devam ettiği bilinir. Burada birçok devlet erkânından destek görmüş ve hatta çocukluk arkadaşı Hüseyin Baykara Herat tahtına geçene kadar Semerkant'ta kalmıştır.⁴

Hüseyin Baykara, 1457'de Ebu'l Kasım Babür'ün vefatı üzerine Herat'tan ayrılarak Merv ve civarlarında hâkim olan Sencer Mirza Mervi'nin hizmetine girdi. Sultan Ebu'l Kasım'ın himayesinde olan Sancar Mirza Mervi, Hüseyin Baykara'yı iyi bir şekilde karşıladı ve hatta onu kendi kızı Bike Begüm ile evlendirdi. Bu esnada meydana gelen bazı olaylar nedeniyle Meşhed'e gitmek zorunda kalan Sencer Mirza Mervi saltanat vekili olarak damadı Hüseyin Baykara'yı kendi yerine vekil tayin etmiştir.⁵ Fakat Sencer Mirza'nın önde gelen emirlerinden Hasan Arlat, Hüseyin Baykara'nın Mirza Mervi'ye gelmesinden hep rahatsız olmuştur. Bu nedenle Hasan Arlat, Sencer Mirza Mervi'den ayrıldığında Hüseyin Baykara'ya karşı açık bir şekilde düşmanlık sergilemeye başladı.⁶ Bu düşmanlığın sonucunda Hüseyin Baykara'nın Mervi'den ayrılmak zorunda kaldı. Buradan itibaren başlayan uzun süreli mücadeleler esnasında Hüseyin Baykara, 1470 yılında Horasan tahtına oturmuştur.

² Agân Sırrı Levend, *Ali Şir Nevayî* Cilt I. TTK Yayınları, Ankara, 1965 . s. 30.

³ Ramise Uygun, *Ali Şir Nevayî*, Uz.Fen Neşiryatı Taşkent, Özbekistan, 1942 s. 8.

⁴ Günay Kut, "Ali Şir Nevayî," *DİA*, cilt II, 1989, s. 449.

⁵ İsmail Aka, *Timurlular Devleti Tarihi*, Berkay Yayınevi, 2010, s. 112.

⁶ Cihan Oruç, "Hüseyin Baykara Zamanı" Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Dumlupınar Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı*, Kütahya, 2013, s. 36.

2. SULTAN HÜSEYİN BAYKARA DÖNEMİ KÜLTÜR TARİHİ

Hüseyin Baykara, Horasan tahtına oturduğunda o zamanlar Semerkant'ta vali bulunan Ebu Sait'in oğlu Sultan Ahmet Mirza'ya mektup yazarak, Ali Şir Nevayî'nin kendi yanına Horasan'a gönderilmesini rica etmiştir. Sultan Ahmet Mirza'nın da izni ile Ali Şir Nevayî Herat'a geri dönmüştür. Hüseyin Baykara, Herat'a gelen çocukluk arkadaşını çok iyi şekilde sevgi ile karşılamıştır. Bu tarih şeker bayramına da denk geldiği için Hüseyin Baykara'nın hem bayramını hem de hükümdarlığını kutlayan Ali Şir Nevayî; "Hilaliye" kasidesini arkadaşları Sultan Hüseyin Baykara'ya sunmuştur.⁷

Ali Şir Nevayî, Sultan Hüseyin Baykara'nın hizmetine kabul edildiğinde onun ilk görevi mühürdarlıktır. Fakat 1472'de Seyyit Hasan Erdeşir ile birlikte divan beyi görevine atanmış ve mühürdarlığı şair Emir Şeyhim Suheyli'ye bırakmıştır. Sarayda geçirilen divan ve toplantılarda töre gereği kabile beyleri kendi sıralarına göre oturur ve fermanları o sıraya göre imzalarlardı. Ali Şir Nevayî, Uygur kabilesinden olduğu için onun sırası öteki beylerden gerideydi. Buna bakılmazdan onun Sultan ile yakınlığı göz önünde bulundurularak mühür basılacak fermanlar ilk önce ona getirilirdi. Böyle durumlarda Ali Şir Nevayî, fermanı geri çevirir Seyyid Erdeşir'e gönderirdi. Seyyid Erdeşir fermanı mühürlemekten çekinip tekrar Nevayî'ye geri gönderir. Fakat Ali Şir Nevayî bu sefer mührünü fermanın en altına basmış bulunmaktadır. Bu onun alçak gönüllü davranışı anlayışlı bir insan olduğunun göstergesidir.⁸

Hüseyin Baykara ile Ali Şir Nevayî'nin çocukluktan başlayan arkadaşlığı sıradan bir arkadaşlık olmaktan çıkmıştır. Neredeyse Horasan Devleti'ni birlikte yönetmişlerdir. Bununla ilgili Babür de kendi hatıralarında; "Ali Şir Nevayî, Hüseyin Mirza'nın sadece beyi değildi belki musahibi idi"⁹ demektedir. Bu iki arkadaş aralarında bazı kırgınlıklar olmasına rağmen hiçbir zaman birbirine kötülük etmeyi aklından bile geçirmemiştir.

Küçük kardeşi Ali Derviş'in isyanı Ali Şir Nevayî'yi derinden üzmüştü. Fakat Hüseyin Baykara, bundan dolayı ona hiçbir şekilde yanlış bir şey söylememiş, hatta bu nedenle devlet erkânı arasında ona yanlış muamele yapılmasını diye Ali Şir Nevayî ile ilgili bir ferman yayınlamıştır. Bu fermana;

"Şehzadeler, emirler, sudur, vüzerâ ve ayan bil-ûmum teba'am bilsinler ki, Rüknu's-saltana, Umdetü'l-memleke, Abdü'd-devlet- i hakani, Mukarrebü'l-hazret-i sultani, Nizamüddin Emir Ali Şir Nevayî şefkatli kalbi ile bu yüksek devlet güneşinin tulu'u zamanından beri temiz niyetli fikrini ve büyük kudret ve dirayetli niyetini bu devletin yükselmesi uğrunda saf etmiştir. Azamet ve rütbesini benim kardeşliğim derecesine yükseltmiştir. Bu yakınlık günden güne belki saatten saate ziyadeleşmektedir. Hatırıma geldi ki bu sırada müşarü'n-ileyhin kardeşi tarafından vaki olan ve affına karar verilen yolsuz hareketlere, bazı yanılanlar ve gaflere düşenler umdetü'l-memleke olan müşarü'n-ileyhin üzerinde müessir zannederler. Memleketin dâhilinde herkese emrediyorum ki ve herkes bilmelidir ki onun bizim nezdimizdeki mahremiyet ve hususiyeti tasavvur ettiklerinden çok daha ziyadedir. Ve bilâ-istisna herkes ona azami hürmetle mükelleftir." denmektedir.¹⁰

Ali Şir Nevayî, kendisinin "Mecâlisü'n-Nefâis" eserinin sekizinci cildinin tamamını Hüseyin Baykara'ya bağışlamıştır. Bölümün başında ondan övgü ile bahseden Ali Şir Nevayî şu satırlar ile ona iyi dileklerini de iletmiştir;

"Saltanat denizinin parlak ve iri incisi, hilafet göğünün cihanı aydınlatan güneşi, cömertlik havasının cevher yağdıran bulutu, kahramanlık ormanının hünerli aslanı, adalet çimeninin dik boylu servisi, müriyyet madeninin seçkin incisi, gayret meydanını Rüstem'i, destanı, cömertlik meclisinin Hâtem'i, zaman-ı fesahat âleminin nükte ile sihir göstericisi, belagat cihanının incelik ile mucize ortaya koyucusu, yani Sultanlar Sultanı Ebu'l Gazi Sultan Hüseyin Baykara Han"¹¹ diye ondan övgü dolu ve manidar sözler ile bahsetmektedir.

Bir başka dizesinde;

⁷ A. S. Levend, s. 34.

⁸ A. S. Levend, s. 35.

⁹ Babürname, s. 266.

¹⁰ A. S. Levend, s. 42.

¹¹ Ali Şir Nevayî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, haz. Kemal Eraslan, TDK Yayınları, Ankara, 2015, s. 525.

Mülki devamatta kıyamet bolsun (olsun)

Zatıga bu mülk üzre ikamet bolsun

Adl içre tariki istikamet bolsun

Âlem ehli için selamet bolsun¹²

Diyerek, onun mülkünün sonsuza kadar devam etmesini ve onun daima bu mülkün başında olmasını, istikametinin adaletten yana olmasını ve âlem ehli için her zaman selamet sahibi olmasını istemiştir.

Ali Şir Nevayî bu eserinin sekizinci cildinde Hüseyin Baykara'dan bahsederken özellikle onun çok ince düşünen ve adil kararlar veren bir hükümdar olduğundan, ayrıca onun yazdığı şiirlerin içeriğindeki kafiyelerin hiçbir yerde işlenmediğinden, onun şiir divanını Türkçe eser yazan şairlerin örnek alması gerektiğinden bahseder¹³.

Nevayî, Mevlana Lutfî'nin dilinden Mir Hüsrev'in Hind dilindeki şiirlerinden ilginç bir hikâyeye dinlemiştir. Hikâyede şöyle bir olay anlatılmaktaydı;

“Sevgili, bahar mevsiminde bir tarafa gitmişti. Fakat dışarda yağmur yağıyor ve dışarı balçık olmuştu. Bundan dolayı onun ayağı kayıp tam yere düşecekti ki çok nazik olduğundan yağmurun iplik halindeki damllarına tutunarak kalkabilmiştir.”¹⁴

Bu hikayedeki benzetme Nevayî'nin çok hoşuna gitmiş ve bunu Hüseyin Baykara'nın meşhur meclislerinden birinde söyleme gereği duymuştu. Fakat Hüseyin Baykara buna sadece gülüp geçmişti. Ali Şir Nevayî, onun bu benzetmeyi sevmediğini anlamış ve onun cevabını bilmek istemiştir. Hüseyin Baykara ona; *“itirazımın nedeni budur ki yağmur damlları yukarıdan aşağıya doğru inip gelmektedir. Bellidir ki bu yağmur damllarının ipliğinin de hali aynıdır. Bir iplik ki yönü aşağıya doğru olsa onun yardımı ile yere düşmek üzere olan nazik bir kişinin ayağa kalkması mümkün değildir”* diye cevap vermişti. Ali Şir Nevayî onun bu kadar ince düşündüğüne hayran olmuş ve arkadaşın içten tebrik ederek onunla ilgili şöyle demiştir; *“umut o ki böyle tabiat sahibi kimselerin gönül aynası deveren hadiselerinden tozlanmaz ve böyle parlak zihin mumunu asla zamanın belâlarının fırtınası söndüremez¹⁵”*

Hüseyin Baykara'nın meclisine gelen eserlerini çok dikkatli incelediğinden bunlardan hayranlıkla bahseden Ali Şir Nevayî, bu durum ile ilgili bir olayı da anlatmaktadır. Bu vakaya göre bir defasında Kunduz ve Hisar taraflarından gelen Mevlana Kabûlî adında gencin, Türkçe ve Farsça nazımlar söylemeye çok yetenekli olduğundan Ali Şir Nevayî onu kendi himayesi altına alır. Bu genç köşkte geçirilen meclislere katılmaya çok heveslidir ve bunun için bir şiir yazıp onu Ali Şir Nevayî'ye gösterir. Eğer o da uygun görürse bu şiiri meclise göndermek ister. Ali Şir Nevayî ona kafiyeyi iyi bağlayamadığından söz eder. Fakat genç ona; *“ben çok uğraştım ama beceremedim, siz yardım etseniz”* diye ricada bulunur. Bundan dolayı Ali Şir Nevayî bu şiirin iki satırını yeniden düzenleyerek meclise sunmasına izin verir. Meclis öncesi meclise sunulan şiirleri değerlendiren Hüseyin Baykara bu iki satırın Mevlana Kabûlî'ye ait olmadığını fark eder. Onun çok dikkatli ve ince düşünmesine şaşırarak Ali Şir Nevayî, bu şiir üzerine bir düzeltme yaptığını gencin hevesinin kırılmasını istemediğini dile getirmek zorunda kalır. Hüseyin Baykara Mevlana Kabûlî'yi meclise davet eder ve şiir okunduğu zaman çok güzel olduğundan bahsedilir. Fakat genç rencide olmasın diye kalabalıkta Hüseyin Baykara bu düzeltmeden bahsetmez. Meclis bittikten sonra müellifi huzuruna çağırır ve şiirin içeriğinde bir düzeltme olduğunu, onun Ali Şir Nevayî'ye ait olduğunu, ancak onu yine de tebrik ettiğini söyler. Bunun üzerine Ali Şir Nevayî, Sultan'a; *“bu anlayışlı davranışınızla sadece genci değil beni de bağışlamış oldunuz”* diyerek sevincini dile getirir.¹⁶

Ali Şir Nevayî, Hüseyin Baykara'nın bu üstün duyarlılığı ve zekâsı hakkında şöyle der; *“Subhâna'llah aferin. O Sâni (Allah) sun'una ki bir devlet sahibine bu kadar hulk güzelliği, fazla mükemmelliği idrak yüceliği, tabiat ve zihin temizliği bağışlamıştır.”¹⁷*

Ali Şir Nevayî otuz cilde yakın Farsça ve Türkçe eserlerin müellifidir. Türkçe eserlerinde “Nevayî”, Farsça eserlerinde ise “Fani” mahlasını kullanmıştır. Onun Farsça şiirlerinin pek fazla üst düzeyde olması nedeniyle kendisine “Züllisaniyen” yani iki dil sahibi lakabı da verilmiştir. O, sadece şiir yazma sanatı ile

¹² Nevayî, s. 525.

¹³ Nevayî, s. 560.

¹⁴ Nevayî, s.560.

¹⁵ Nevayî, s. 570-571

¹⁶ Nevayî, s. 571-572.

¹⁷ Nevayî, s. 572.

değil aynı zamanda şiir yazma sanatı ile ilgili aruz ilimlerine dair “Mizânü’l-evzan ” isimli eserini de yazmıştır¹⁸.

Bütün bu edebi çalışmalarının yanında Ali Şir Nevayî, Horasan ve Herat’da üç yüz yetmiş hayır kurumu yaptırarak bunları yönetmek için ayrı bir vakıf kurmuştur. Bu vâkıfın işlerinin aksamaması için de beş yüz bin tümenlik büyük bir servet vakfetmiştir. Onun yaptırdığı İhlasiyye Medresesi’nin ilk müderrisleri ve talebeleri de, belki o dönemin en yüksek maşlarına ve burslarına sahiptiler¹⁹. Buradan da anlaşılmaktadır ki Ali Şir Nevayî, ilim ile ilgilenenlere de ayrıca destek vermiştir.

Hüseyin Baykara’nın muhasebeye yetenekli vezirlerinden biri olan Mecdüddin isimli vezir, Ali Şir Nevayî yüzünden köşkten uzaklaştırılmıştır. Fakat devletin maddi durumunun çok kötüye gitmesi nedeniyle Mecdüddin’in bunu düzeltebileceği sözünü vermesi sonucu tekrar köşke davet edilmiştir. Bu zatın Ali Şir Nevayî ile anlaşamaması nedeniyle Sultan Hüseyin Baykara Nevayî’yi köşkten uzaklaştırmak zorunda kalmış ve onu Esterabat valiliğine tayin etmiştir. Ali Şir Nevayî, Esterabat’da sürekli âlimler sanatçılar ile meclisler yaparak iyi bir düzen kurmasına rağmen bu yeni durumu pek kabullenememiştir. Bu yüzden tekrar Herat’a geri dönmek için Sultan’dan izin isteyerek ona mektup yollamıştır. Fakat Sultan, onun bu mektubunu cevapsız bırakmıştır. Bunun üzerine Ali Şir Nevayî bir yıl sonra dayısının oğlu Haydar’ı Herat’a yollayarak ricasını tekrarlamıştır. Haydar isimli görevli Esterabat’da Sultan’ın yakınlarından bazılarının Ali Şir Nevayî’yi zehirleyerek öldürmek istediğini, bundan dolayı Ali Şir Nevayî’nin zor durumda olduğunu söylemiştir. Bu sözlere üzülen Sultan, Ali Şir Nevayî’ye bir mektup göndererek, eski arkadaşını öldürmenin aklının ucundan bile geçmediğini, onu her zamanki gibi çok sevdiğini ve değer verdiğini belirtmiştir. Tekrar Herat’a geri dönen Ali Şir Nevayî, Esterabat’da böyle suikastın hiç olmadığını, bunun bir boş söylenti olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Haydar hapse atılmıştır. Genelde Ali Şir Nevayî’nin Sultan’ın yanında itibarını kıskananlar onu öldürtmek istemiş olabilirler. Fakat Sultan Hüseyin Baykara’nın ona karşı böyle bir girişimi ve ya düşüncesinin hiç olmadığı şüphesizdir.²⁰ Çünkü o, Ali Şir Nevayî’yi her zaman kendinden bile üstün görmüştür.

Ali Şir Nevayî “Hamse” eserini bitirip Hüseyin Baykara’ya sunduğunda, Hüseyin Baykara bu müthiş eserinden dolayı ona “pir” diye hitap eder. Fakat Ali Şir Nevayî; “ *o ne biçim söz Sultanım! Pir sizsiniz, biz ancak sizin müridiniz olabiliriz* ” der. Sultan Hüseyin Baykara bunun üzerine Ali Şir Nevayî’ye; “*Peki pir nedir? Mürit nedir?*” diye sorar. Ali Şir Nevayî; “*Mürit pirin her dediğini yerine getiren kişidir*” diye cevap verir. Bunun üzerine Sultan Hüseyin Baykara, bu güne kadar kendisinden başka hiç kimsenin binmediği en çok sevdiği atının getirilmesini ister ve Ali Şir Nevayî’ye binmesini emreder. Ali Şir Nevayî, ata binince Hüseyin Baykara atın önünden yaya olarak yürüyerek ona ve eserlerine olan saygısını ve kendisini her zaman Nevayî’dan daha aşağı bir konumda olduğunu göstermek ister.²¹

Hüseyin Baykara’nın saltanatı, âlimler meclisi ile de meşhurdur. Bunun gibi meclisler ya da bu meclislere katılmak için hazırlık yapanlar her gün Ali Şir Nevayî’nin da evinde bir araya gelmektedirler. Ali Şir Nevayî de her zaman onlara hamilik yapmakla birlikte mesleğinde daha iyi olanları ödüllendirmeyi de ihmal etmemektedir. Bununla ilgili Vasifi kendisinin “Bedaü’l Vekayi” eserinde şunları demektedir; “*Ali Şir Nevayî’nin Abdulvasi’nin yeteneğini takdir ederek ona binek at ve hilat hediye ederek*” ödüllendirdiğini ve bunun gibi durumların, Ali Şir Nevayî’nin meclislerinde sürekli tekrarlandığını ve gençler bu iltifata layık olmak için en iyi eserlerini meydana getirme çabasına girdiklerini bildirmektedir²².

Fakat Ali Şir Nevayî, devletin bekası için yaptığı arabuluculuk görevlerinin kalıcı bir etkisi olmadığından veya günbegün kötüye giden devlet siyasetine müdahale etmekten yorulmuş görünmektedir. Yaşlılığı da üstüne eklenince sağlık durumu bozulan Ali Şir Nevayî, 31 Aralık 1500 yılında Hüseyin Baykara’yı Esterabat dönüşü karşılamaya çıktığı zaman rahatsızlık geçirerek fenalaşmıştır. Hüseyin Baykara onu kendi tahtirevanı ile köşke getirterek onu iyileştirmek için çok çaba göstermiştir. Ancak Ali Şir Nevayî’ye yapılan tedaviler iyi sonuç vermedi ve 3 Ocak 1501 senesinde hayata gözlerini yumdu. Kendisi yaptırdığı Kuduşiye Camisi’nin yanına defnedildi. Sultan Hüseyin Baykara, üç gün boyunca arkadaşı Ali Şir Nevayî’nin evinde kalarak yasını tutmuş ve taziyeleri kabul etmiştir²³.

¹⁸ Ali Asgar Hikmet, *Cami Hayatı ve Eserleri*, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 50.

¹⁹ İ. Aka, s. 141.

²⁰ A. S. Levend, s. 38

²¹ Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*, TTK Yayınları, Ankara, 2009, s. 37-38.

²² Uygun, s. 16.

²³ A. A. Hikmet, s. 50

Hüseyin Baykara, arkadaşı Ali Şir Nevayî'nin vefatına çok üzüldü ve çocukları ile tuttuğu taht kavgaları da onu çok yıprattı. Bu taht kavgaları hem Hüseyin Baykara'yı hem de Timurlu saltanatının Orta Asya'daki hükümdarlığının sonunu getirdi.

Sultan Hüseyin Baykara hükümdarlık süresi içerisinde birçok siyasi mücadeleler yapmak zorunda kalsa da, ilim ve sanatın gelişimine büyük önem vermiş ve hamilik yapmıştır. Kendisi de şiir yazar Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevayî gibi bir dehayı kültür ve sanat tarihine kazandırdığı için kendisinin şükran ile anılmasına vesile olacaktır. Onun siyasi tarihini bir kenara konulduğunda, Ali Şir Nevayî, Molla Cami, Hâtifi, Hilâlî, Bennâî gibi şair ve edipler, Bihzad, Şah Muzaffer gibi ressam, Hüseyin-i Vâiz gibi musikişinaslar, Devletşah gibi tezkireciler, Meşhedî Sultan Ali gibi hattatlar ile şöhret kazanmış canlı bir sosyal ve kültürel hayat karşımıza çıkar²⁴.

Sultan Hüseyin Baykara dönemine damga vuran Mezar-ı Şerif olayı günümüzde bile önemli bir il merkezi statüsünü korumaktadır. XII. yüzyıllarda Sultan Sencer dönemlerinde Belh yakınlarında Hz. Ali'nin mezarı bulundu hikâyesi ortaya çıkmıştır. Daha sonra Sultan Hüseyin Baykara döneminde bu iddia yeniden gündeme geldi. Bayezid-i Bistami soyundan Şemsettin Muhammed, Sultan Hüseyin Baykara'nın huzuruna gelerek Selçuklu döneminden kalan eserlerde Hz. Ali'ye ait mezarın Belh yakınlarında Hoca Hayran Köyü'nün çevresinde bulunduğu ile ilgili bilgilerin varlığından söz etti. Sultan, bunun üzerine Belh'in şeyh, seyyid ve kadılarını bir araya toplayarak bu işin aslını öğrenmelerini istedi. Bunun üzerine Hoca Hayran Köyü'nün çevresinde yapılan kazı işlemleri sonucunda beyaz mermer ve üstü yazılı bir taş bulundu. Bu taşın üzerinde; *"Bu, Allah'ın elçisinin kardeşi, Tanrı aslanı Ali'nin mezarıdır."* diye bir yazı bulunmaktadır. Bu ana şahit olan o dönem Belh hükümdarlığına tayin edilen Hüseyin Baykara'nın kardeşi Baykara²⁵, durumu heyecanlı bir şekilde ağabeyine anlatır. Hüseyin Baykara da önemli devlet adamları ile mezarı ziyaret eder ve ertesini yıl mezarın üzerine bir türbe yaptırır. Türbenin çevresine cami, hangâh²⁶, medrese gibi birçok sosyal alanlar yaptırarak Belh kanallarından birini de bu türbeye vakfeder. Herat'a dönen Hüseyin Baykara, bu olayın sevinci ile ordu ve ahaliye hediyeler dağıtır. Ancak olayın üzerinden uzun süre geçmeden Belh ve Horasan topraklarının bazı bölgelerinden aynı şekilde mezarlar bulunduğu haberleri gelir. Bu durumdan rahatsız olan Sultan Hüseyin Baykara, artık bunun gibi sahte haberler getirenleri cezalandırmaya başlar.²⁷ Fakat bu olay ile meşhur olan Mezar-ı Şerif, günümüzde Afganistan Devleti'nin önemli bir ziyaretgâh yeri haline gelmiştir. Sultan Hüseyin Baykara'nın yaptığı hizmetler Mezar-ı Şerif'in bugünkü haline gelmesinin esas temelini oluşturmuştur.

Rumlu Hasan da kendi eserinde ondan övgü ile bahsederek şu sözleri söylemiştir;

*"Hüseyin Baykara bilgili, adil, cömert ve halkını seven padişah'tır. Bilginleri çok sever ve onlara karşı saygılıdır. Onlar için dünyada eşi bulunmayan bir medrese yaptırmıştır. Onun saltanatı döneminde Herat'ta on bin öğrenci vardı. Toplantılarda çoğu zaman bilim ve şiirden söz edilirdi. Büyük gelişmelere öncülük etti. Onun emirleri ile Herat'ta büyük yapılar ortaya çıkardılar."*²⁸

Muhyiddin İsfizari'nin, Hüseyin Baykara hakkında anlattıkları da önem taşımaktadır. Bu kişi onun hakkında şunları söylemiştir;

"Onun sayesinde taşlık ve bayırlık yerler dahi boş kalmamış bağ ve bahçe haline getirilmiştir. Bütün kır ve derelerde ne kadar boş yer varsa oralara arık²⁹ ile su getirildi ve buralar mahsul verir hale dönüştürüldü. Hele Murgap, Merv, Şahican arasında otuz fersaha yakın boş ve kumsal arazi, yine Serahs'tan Merv'e kadar yirmi beş fersahlık çöl, o dönemde ekilebilir ve bir birine bağlı çiftlikler haline getirildi³⁰."

Hüseyin Baykara ile Ali Şir Nevayî, Horasan topraklarında birbirlerine verdikleri değer ve yaptırdıkları önemli eserler ile Horasan kültürünü taçlandırmış oldular. Bu yakın arkadaşlık, halk arasında da önemli yankılar bulmuş olmalıdır ki bununla ilgili çeşitli rivayetler meydana getirilmiştir. Sultan Hüseyin Baykara'nın Herat tahtına oturmadan önce Merv, Harezim, Esterebat topraklarında dolaştığı dönemler, buralarda yaşayan nüfus onun Merv yöneticiliğinden dolayı çok sevmişlerdir. Özellikle bu topraklarda

²⁴ Kemal Eraslan, *Hüseyin-i Baykara Divân'ından Seçmeler*, Ankara, 1987, s. 7.

²⁵ Hakkında tarihi kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmayan bu kişi sadece "Baykara" ismiyle anılmaktadır.

²⁶ Hangah; dervişlere, talebelere ve ihtiyacı olanlara yemek veren ve onları misafir eden müessesedir.

²⁷ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 2017, ss. 143-144.

²⁸ Rumlu Hasan, (2004). *Ahsenü't Tevârih, Şah İsmail Tarihi*, çev. Cevat Cevan, Ardic Yayınları, Ankara, s. 108.

²⁹ Arık, esas çeşmeden bahçeye doğru, sulama amaçlı uzunluğuna kazılan çukurdur.

³⁰ A. A. Hikmet s. 37.

yaşayan insanlar onunla ilgili birçok hikâye ve “Sultan Hüseyin Mir Ali” destanını vücuda getirmişlerdir. Bu destan ve Hüseyin Baykara ile Nevayî'nin arkadaşlığı hakkında halkın yarattığı hikâyeler bir araya getirilerek bugün Türkmenistan Devleti'nin Türkmenbaşı adındaki El Yazılar Enstitüsü'nde saklanmaktadır. Bunlardan “Mir Ali ve Sultan Hüseyin” destanı, Türkmenistan tarafından 1948'de ve “Mir Ali ve Sultan Hüseyin” rivayetleri Aşkabat Yayınları tarafından 1992 yılında küçük bir kitapçık şeklinde yayınlanmıştır.³¹ “Mir Ali ve Sultan Hüseyin” destanını milli Türkmen saz sanatçısı Gurt Yakup, “Gül pam” destanı ismiyle müzikli ve sözlü bir şekilde dinleyicilerine sunmuştur. Bu destan günümüzde bile Türkmen halkının en meşhur destanlarından biri olarak itibarını yitirmemiştir.

Bu destan ve rivayetlerin XV-XVI yüzyıllarda dahi bilinmiş olması ile ilgili önemli bilgileri Rus şarkiyatçı Aleksandr Aleksandroviç Semyonov, “Fars Uzun Öykülerinde Ali Şir Nevayî Hakkında , (Персидская Новелла о Мир-Али-Шире Невои)” adlı makalesinde ayrıca anlatmıştır. Bu şarkiyatçı, Taşkent pazarından Mirhond'un “Ravzat'ü-s Safa” isimli eserinin bir nüsha el yazmasını satın aldığından bahsetmiştir. Fakat Mirhond'un adı geçen bu eserinin sonunda Ali Şir Nevayî ve Hüseyin Baykara'nın arkadaşlığını anlatan destan ve hikâyeler olduğunu söyler. Destanın içeriği ile ilgili kısaca şöyle bilgi verir;

“Ali Şir Nevayî, Gül diye bir kıza âşık olmuştur. Gül'ün de onda gönlü vardır. Fakat Sultan Hüseyin Baykara, bu kıızı görür ve bu ilişkiden habersiz Gül'e âşık olur. Hatta arkadaşı, Ali Şir Nevayî'yi onun evine kız istemeye göndermiş. Bu evlilik gerçekleşir, yani Sultan ile Gül evlenir. Bu evlilikteki mutluluk, sekiz on yıl kadar sürer. Çünkü Gül de duygularına yenik düşer ve amansız hastalığa yakalanarak hayatını kaybeder. Ali Şir Nevayî ise aşkını kalbine gömmüş ve hayatında hiç evlenmemiştir. Onun aşk ve sevgi hakkındaki eserlerinin daha acıklı olmasında da bu duygularının etkisi olması muhtemeldir³².”

Bu destanın içeriği, Türkmenistan halkının yaratıcılığı sonucunda meydana geldiği düşünülen “Sultan Hüseyin ve Mir Ali” adlı destanın içeriği ile benzerlik taşımaktadır.

Aynı makalede yine de Mirhond'un, “Ravzatü-s Safa” isimli eserinin sonunda şöyle bir hikâye bulunduğu bahsedilir;

“Bir gün, Mir Ali Şir Nevayî, Herat pazarında bin tane koyunu, padişah öldü haberini duyduktan sonra aynı şekilde koyunları geri getirmek şartı ile veresiye dağıtmış. Bu haberi duyan Sultan Hüseyin Baykara epey şaşırmış. Ali Şir Nevayî benim ölümümü isteyecek en son kişidir, bu işin içinde bir iş vardır diyerek Ali Şir Nevayî'nin köşke gelmesini emretmiş. Ali Şir Nevayî zaten bu daveti beklediğinden rahat bir şekilde köşke gelmiştir. Hüseyin Baykara; “Bu ne hikmet Nevayî efendi. Benden bu kadar nefret ettiğini bilmiyordum” diye Nevayî'ye sinirlenmiş gibi davranmaya çalışır. Nevayî durumu şöyle izah eder. “Estağfurullah padişahım. Ben sizin ölümünüzü dileyen en son kişiyimdir bilirsiniz. Fakat ben bu memlekette sizin ömrünüzün uzun olmasını isteyecek ve dua edecek en az bin kişi olmasından emin olmak istedim. Veresiyeye koyun dağıtmamın nedeni buydu”. diye cevap verir. Bu bir Hüseyin Baykara'ya daha hayırsever olması ve halkının onun için iyi dileklerde bulunmasını sağlamak amacıyla yapılmış bir işti³³.

Sultan Hüseyin Baykara dönemi bilim sistemi ile ilgili Zahreddin Babür, kendi hatıralarında görüşlerini şöyle dile getirir; “Sultan Hüseyin Mirza'nın zamanı garip bir zamandı. Horasan ve bilhassa Herat şehri, fazilet ehli ve eşsiz adamlarla doluydu. Bir iş üzerinde uğraşan herkes, o işi en yüksek dereceye çıkarmak gayret ve arzusu ile çalışıyordu³⁴”. Devlet adamları ve alimler bunun gibi iltifatlara layık olmak için en iyi eserler meydana getirmek çabasına girmişlerdir.³⁵

Sultan Hüseyin Baykara da ilim erbabının yüksek bir gayret ile çalışmalarından duymuş olduğu sevinci, o dönemde kendisini anlatmak için yazmış olduğu “Hüseyin Baykara Divanı” atlı eserinin risale kısmında

³¹ Annagurban Aşirov, *Hüseyin Baykara Divanı*, Miras Yayınları, Aşkabat, Türkmenistan, 2005, s. 184.

³² A. A. Semyonov, “Персидская Новелла о Мир-Али-Шире Невои”, *Orta Asya Devlet Üniversitesi*, yayınları sayı 13, Taşkent, 1926, s 179.

³³ Semyonov, s 183.

³⁴ Zahreddin Babür, *Baburname*, çev. Reşit Rahmet Arat, MEB yayınları, İstanbul, 1970, s. 277.

³⁵ Uygun, s. 16.

şöyle bahsetmektedir; “Tanrıya şükürler olsun. Benim saltanatım zamanında birçok seçkin kişiler yetişmiştir. Bu bakımdan bu zaman, bütün zamanlardan daha üstündür³⁶.”

3. SONUÇ

Emir Timur’un beşinci kuşaktan torunu olan Hüseyin Baykara, Horasan topraklarına hükümdarlık ettiği dönemlerde bu toprakların sosyal ve kültürel gelişimini had safhaya çıkarmayı başarmıştır. Onun döneminde Horasan’ın Başkenti Herat’ta on iki binden fazla âlim ve ulema ilmi faaliyetleri ile meşgul olmuştur. Hüseyin Baykara, onların çalışmalarını desteklemiş, yardım etmiş ve onlara önemli imkânlar sağlamıştır. Bu konuda onun en yakın destekçisi çocukluk arkadaşı Ali Şir Nevayî olmuştur. Tahtın esas sahibi Hüseyin Baykara olmasına rağmen bu dönemin siyasi ve kültürel tarihi Ali Şir Nevayî’nin tesiri altında şekillenmiştir denilebilir.

Hüseyin Baykara ile dönemin âlim ve uleması, Ali Şir Nevayî’nin hiçbir zaman kendi çıkarları için devletin imkânlarını veya yeni yetişen nesillerin zihinlerini kullanma tenezzülünde bulunmadığını çok iyi bilmekte idiler. Tam tersine Ali Şir Nevayî, kendi elinde olan maddi ve manevi imkânlar ile her zaman Hüseyin Baykara’nın ve bilim adamlarının en yakın destekçisi ve hamisi olma şerefini kazanmıştır. Hüseyin Baykara’da onun karşılıksız iyiliklerinin değerini bilmiştir ve saltanatı boyunca ona kimsenin kötülüğünün dokunmasına izin vermemiştir.

Hüseyin Baykara’nın hükümdarlığı döneminde devletin manevi hükümdarı Ali Şir Nevayî olmuştur. Bunlar birlikte, iki arkadaş bu dönemde had safhaya ulaşan sosyal ve kültürel gelişiminin ortaya çıkışına imzalarını atmıştır. Bundan dolayı bu iki isim bu dönemin siyasi ve sosyal tarihinde her zaman birlikte hatırlanmıştır. Sultan Hüseyin Baykara deyince hep akıllara Ali Şir Nevayî’nin geldiği gibi, Ali Şir Nevayî’nin adının geçtiği tarihi eserlerde mutlaka Hüseyin Baykara’ya da yer verilmiştir. Onların arkadaşlığı ile ilgili rivayetler ve “Sultan Hüseyin-Mir Ali” isimli bir de destan mevcuttur.

KAYNAKÇA

Aka, İsmail, *Timurlar Devleti Tarihi*, Berkay Yayınları Ankara 2010.

Ali Şir Nevayî, *Mecalisü’n-Nefâis*” haz. Kemal Eraslan, TDK, Ankara 2015.

Aşıroğlu, Annagurban, *Sultan Hüseyin Baykara Divanı*, Miras Yayınları, Aşgabat 2005.

Hasan Rumli, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü’t Tevârih)*, çev. Cevat Cevan, Arınç Yayınları, Ankara 2004.

Hikmet, Ali Asgar, *Cami Hayatı ve Eserleri*, MEB. İstanbul 1991.

Kut, Günay, “Ali Şir Nevayî”, *DİA*, c. II. 449-453

Levend, Agân Sırrı, *Ali Şir Nevayî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, c. I, TTK, Ankara 1965.

Oruç, Cihan, “Hüseyin Baykara Zamanı” Basılmış Yüksek lisans Tezi, *Dumlupınar Üniversitesi*, Kütahya 2013.

Uygun, Ramise “Ali Şir Nevayî”, SSSR Fenler Akademiyası Özbekistan Filyalı, *Di Edebiyat ve Tarih Enstitüsü dergisi*, Taşkent 1942.

Yüksel Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, TTK, Ankara 2009.

Zahreddin Babür, *Babürnaâme, Babür’un Hâtıraları*, çev. Reşit Rahmet Arat, MEB, İstanbul 1970.

³⁶ A. S. Levend, s. 39.